

Tomislav Premerl

PROBLEM PREZENTACIJE ARHITEKTURE U ENCIKLOPEDIJAMA LEKSIKOGRAFSKOG ZAVODA

SAŽETAK. Arhitektura je toliko nazočna u našoj svakodnevici da mišljenje o njoj prečesto izostaje iz kulturološke sfere sredine u kojoj živi. U kreativnom smislu ona je uvijek željela naglašavati kako njezin cilj nije isključivo oblik, već cjelokupan složeni proces građenja oblika kao integralnog života. Poslanje arhitekture kao stvaralačkog dijela kulture i ponajprije humanističke discipline isključivo je kulturološki fenomen. Složenost njezina razvoja i mijena, prirodni je i neizostavan dio složenosti cjelokupne povijesti.

U izlaganju se želi ukazati na više posebnosti u životu arhitekture same u sebi te na njen suživot i isprepletenost u svim porama stvaralaštva. Poznavanje, ili barem priznavanje posebnosti i složenosti arhitekture u sferi leksikografije vrlo je važno i ključno pitanje. Kao i gotovo svugdje, i u našoj je leksikografiji pitanje arhitekture na marginalnom mjestu. Još uvijek se na žalost arhitektonsko stvaralaštvo promatra i tretira parcijalno u neprestanoj dvojnosti između tehnike i umjetnosti.

Pitanje je, kako i na koji način istraživati i prezentirati sva pitanja arhitekture u egzaktnoj formi enciklopedijskog teksta; jer enciklopedija u prvom redu mora definirati pojam, tj. arhitekturu u svim njezinim vidovima, pa i različite njezine vidove posebno. Očito je da treba potražiti nove pristupe i nove metode obrade leksikografskih tekstova, i to za različite enciklopedije, tj. na različitim primjerenim razinama. To ujedno znači i traženje novih definicija. Da bi se to provodilo ili tek nastojalo, potreban je određen odnos prema tom predmetu i shvaćanju njegove složenosti, tim više, jer arhitektura zadire u mnoga raznorodna područja.

Za obradu arhitekture u našim enciklopedijama teško je, pa i nemoguće dati gotove recepte, no nužan bi uvjet bio da arhitekturu uređuju, bez obzira na vrstu izdanja, oni koji se posebno njome bave u svoj njezinoj složenosti.

Sva ova dobromamjerna kritika želi tek upozoriti na probleme jednog posebnog, ali vrlo širokog područja koje se može rješavati sustavno u budućem radu.

Arhitektura je jedan od osnovnih integralnih dijelova kulture i prvenstveno je humanistička disciplina. Ona je integralan dio umjetničkog stvaralaštva, važan inicijator, nosilac i oblikovatelj misli svoga vremena. Svojom povijesnom dimenzijom ona otvara pristup budućem, određujući arhitektonsku misao kao neprekinutu odrednicu stvaralačkog poriva. Arhitektura je toliko nazočna u našoj svakodnevici da mišljenje o njoj prečesto izostaje iz kulturološke sfere sredine u kojoj živi. U kreativnom smislu ona je uvijek željela naglašavati kako njezin cilj nije isključivo oblik, već cjelokupan složeni proces građenja oblika kao integralnog života. Poslanje arhitekture kao sastavnog dijela kulture i u prvom redu humanističke discipline isključivo je kulturološki fenomen. Složenost njena razvoja i mijena prirodni je i neizostavan dio složenosti cjelokupne povijesti.

Predaleko bi nas odvelo ovdje teorijsko razglabanje o arhitekturi, no potrebno je opet i ponovno naglašavati njezinu složenost usko isprepletenu u povijesti građenja svijeta i svijesti, tj. tražiti njezinu definiciju u procesu cjelokupnog kulturološkog i civilizacijskog stvaralaštva. Dolazimo, dakle, do toga da njena definicija i nije u pravom smislu niti

moguća, već se ona jedino može ostvarivati procesom kreativnog mišljenja i sasvim praktičnog materijalnoga građenja.

Kako pojam arhitekture vrlo teško egzaktno možemo definirati, ostaju i nameću se uvijek nove dileme o njezinoj duhovnoj i materijalnoj pojavnosti, kako u teoriji tako i u ordinarnoj praksi. Teorija arhitekture na žalost nije u ravnopravnom odnosu s mnoštvom teorija o većini ljudskih djelatnosti, jer naprosto teorija je arhitekture tijekom cijele povijesti, pa i danas, vrlo siromašna. To je naravno indikativno. Prvo, rijetko se pitamo o arhitekturi, jer ona je prenažočna naša okolina, drugo, shvativši graditeljstvo kao tehnički i materijalni doseg čini nam se da smo apsolvirali dovoljno znanja o građenju i treće, udubivši se u bit predmeta naći ćemo se pred mnoštvom pitanja koja zadiru u gotovo sve ljudske aktivnosti, pa nazrijevši složeni problem ubrzo odustajemo od njegovog definiranja. Dileme tako ostaju i pogubne su za arhitekturu samu i za njezin status u povijesti stvaralaštva. Naravno, to je vrlo vidljivo upravo u našem enciklopedijskom poslu, pa želim upozoriti na te momente.

Odsutnost dijaloga

Osnovni je problem i teškoća današnjeg komuniciranja učestalo i totalno nerazumijevanje. To se događa u svim vidovima čovjekove aktivnosti, pa i u stvaralaštvu. Za svako je djelo pogibeljno ako nije razumljivo, a još je gore, ako ga i ne znamo učiniti razumljivim. U prirodi je ljudi, ipak, da se združuju izmjenjujući misli i objašnjavajući svoja djela, tražeći na taj način vlastitu potvrdu pred sobom i pred društvom. Odsutnost dijaloga osjećamo na svakom mjestu, a u stvaralačkom radu ta odsutnost je fatalna i neprirodna. Nećemo sada tražiti uzroke ovom stanju, oni su previše kompleksni, slojeviti i sveobuhvatni i zalaze u sve pore našeg društvenog življenja. Naše je da se bavimo, ako nam je do toga stvarno i istinski stalo, fenomenom prostornog stvaralaštva, to jest, oblikovanjem vlastite okoline kao mogućnosti dostojnog i slobodnog života, te iskazivanjem misli i stavova kao temeljnih odrednica svakom novom djelu. A takvo djelovanje moguće je samo uspostavljanjem i vođenjem širokog dijaloga. Enciklopedija je mjesto gdje se to može ostvariti pokazivanjem ostvarenih djela i zamisli, te njihovim tumačenjem. Svako je prostorno ostvarivanje sredstvo komunikacije, dakle, sporazumijevanja. No, sporazumijevanje ne znači slaganje ili odobravanje, već i konfrontaciju i kritičku reakciju. Zato je otvorenost prema svim etičkim stavovima osnovni preduvjet djelatnog građenja kulture.

Ako je prostorno stvaralaštvo izraz, onda ono mora komunicirati s okolinom, u prvom redu u duhovnom smislu. Ono potiče komunikaciju između samih stvaralaca, između stvaralaca i korisnika i napokon između samih korisnika. Na jedan način to se uvijek događa, no pitanje je, razumijemo li se mi u toj komunikaciji? Ne baš uvijek, ali nam i ne treba mnogo da to dobronamjerno pokušamo. Kultura kao zbir čovjekovih duhovnih aktivnosti najdjelotvorniji je oblik komunikacije među ljudima, pa ona sve više svjesno postaje način razumijevanja. Bilo je to oduvijek tako, samo danas to moramo eksplicite naglašavati u svijetu poremećenih i prekinutih spona, gdje nam se često učini da gubimo vlastitu sredinu, dakle, i sebe same. Komunikacija kulturom jedina je naša mogućnost stvaranja novog i boljeg svijeta.

Ostvarivanje djelatne komunikacije zahtijeva od nas želju za boljim razumijevanjem i međusobnim poznavanjem kroz misli i djela. A upravo je prostor onaj fenomen koji omogućuje među nama kontakt kulturom, to jest komunikaciju duha. Treba pronaći i aktivirati sve suptilne veze u nama, koje smo zanemarili, često i ne isključivo svojom krivnjom, i pokušati uspostaviti međusobni razgovor. U našem poslu moramo znati da

je estetsko djelovanje djelatni proces koji izravno utječe na psihologiju pojedinca i na cjelokupnu društvenu organizaciju. Prostor govori, njime se izražavamo. Slojevitost procesa kreće se od materijalnih zahtjeva života, preko zagonetna iracionalnog radanja ideja i misli, do kreativne materijalizacije kojom napokon nešto moramo reći, priopćiti i izraziti. Važno je sada, da poznamo jezik suobraćanja, da subjekt razumije subjekt, jer su oni najvažnija i neizostavna snaga svakog ljudskog ostvarenja, pa će istinitost i snaga djela ovisiti isključivo o koheziji te snage.

Što možemo i moramo kazivati prostorom? Različito organizirani prostor prema sustavu društva, različito govori. Pitajmo se barem, što i kako govori naš prostor? Evo vječite i neiscrpne teme dijaloga, a naš je prvenstveni zadatak njegovo poticanje i djelotvorno unapređivanje.

Izraz kulture društva

Arhitektura je dio kulture. Oduvijek je živjela tek kao njezin »produkt«, barem smo je takvom smatrali, ako smo se uopće i sjetili na nju, razmatrajući o kulturi kao općem i sveobuhvatnom pojmu ljudske akcije. Nije se mnogo pitalo o tome, koliko i kako je arhitektura važan graditelj i oblikovatelj kulture, od pojedinca do cijelog društva. Njezina uloga u obilježavanju epoha čovjekova razvoja nije tek puki slijed stilskih izraza. Ako je do sada arhitektura premalo isticana kao jedan od graditelja i nosilaca kulture društva, naroda i epoha, ne znači da je i dalje moramo prešućivati u toj njezinoj važnoj ulozi. Sva spekulacija arhitektonske misli bila je uvijek usmjerena ka materijalizaciji, a ni

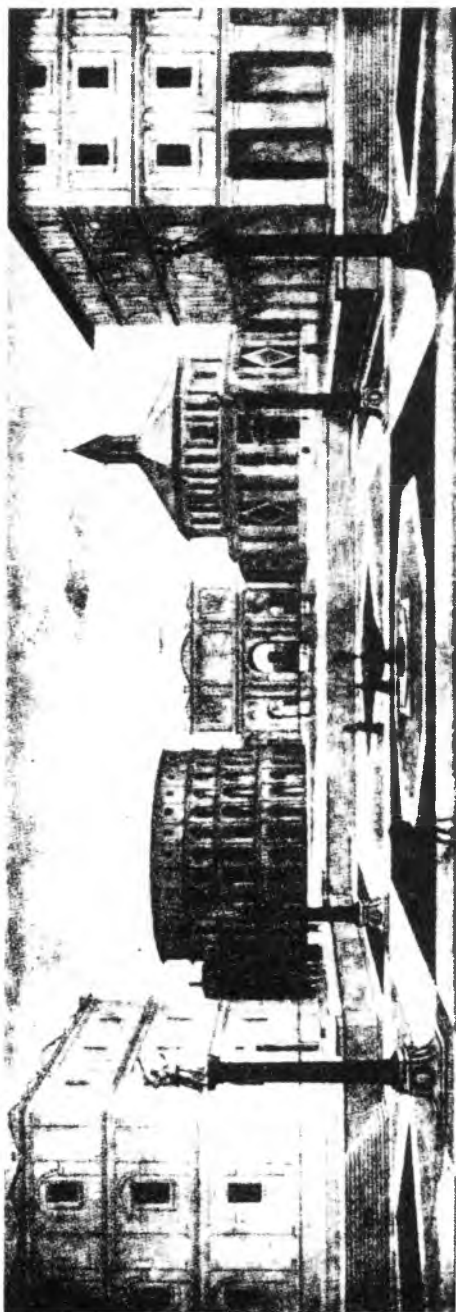
malobrojna njezina teorija nije je uspjela staviti ravnopravno uz bok velikim djelima čovjekove misli.

Uloga arhitekture u građenju kulture nije još teorijski pokazana i svaki skroman pokušaj u tom nastojanju obogaćenje je sveopće misli o fenomenu kulture i obogaćenje vlastitosti specifično arhitektonske misli.

Je li i kako je arhitektura kao dio kulture u sukobu s našom civilizacijom poremećenih vrijednosti i mjerila? Često je istican jaz između naše civilizacije i naših estetskih i duhovnih vrijednosti, te nemogućnost postojanja jedinstvene kulture i klime u takvoj situaciji. Klica naše estetske svijesti nalazi se u individualnoj i u društvenoj svijesti, manifestirajući se nejedinstvenim proizvoljnim odnosima prema svijetu, povijesti i među ljudima. Senzibilitet i spontanost kreativnog djelovanja na taj su način osakaćeni. Sve su to dovoljno jasni i bitni uzroci nemogućnosti postojanja jedinstvene kulture i čvrstih vrijednosti u svijetu i u nama. Možemo li tako stvoriti, tražiti ili očekivati duhovno jedinstvo u umjetnosti? Možda će konstruktivni život ipak donijeti preobražaj i uspostaviti jedinstvo između umjetnosti i života, u osnovi i barem donekle nalik snazi životnog, stilskog jedinstva umjetnosti prošlosti. U sredini u kojoj živimo stvaramo nove predodžbe, istina još nekristaliziranih formi, ali predodžbe koje će se polako suprotstavljati izgubljenoj i anemičnoj svijesti. Do preobražaja života mora doći i taj će preobražaj graditi konstruktivno jedinstvo. Svakako, to više neće biti stil, niti ćemo ga svoditi na mjerila prošlosti jednostavnim načinima. Iz novih odnosa i povijesnog konteksta umjetnost će prerasti snagom duhovnog stvaralaštva kao prava mogućnost pomirenja nervoznih dihotomija svijesti, kao modus jednoga kvalitetno novog odnosa u sebi i u svijetu. I danas već tražimo nove vrijednosti u arhitekturi, a jedna od osnovnih kvaliteta upravo je jedinstvo kreativne namjere i ostvarenja u svijetu kakav jest. Sa svim pokazanim mogućnostima i svim novospoznatim vrijednostima nove arhitekture, samo je kreacijom moguće ostvarivati i spoznavati budući svijet. Stoga ostaje na arhitekturi da sama svojim ostvarivanjem spozna i odredi put jedinstvu, a na teoriji da ga pokaže kao stvaralačko građenje u slijedu povijesti i kao jedinu mogućnost budućeg.

Znamen našeg određenja

Živimo na kraju stoljeća kada nam se revolucionarni pokreti duha prije sedamdesetak godina već čine poviješću. Ali zaboravljamo da živimo neposredno na zasadama teško izbornih svjetonazora novih odnosa u stvaralaštvu koji su uspostavljeni i oblikovani u angažiranoj i silovitoj revoluciji svijesti. Moderna je umjetnost i arhitektura građanski dugo već deklarativno priznata, no je li uvijek i u potpunosti postala naš intimni odnos prema svijetu, pitanje je sa zabrinjavajućim odgovorom. Tempo često isforsiranog života donosi reakcije prije no što smo shvatili i spoznali akciju koja je označila novo vrijeme našeg stoljeća i našeg novog odnosa prema povijesti. Takve reakcije donose nove i glasne, na brzinu izmišljene oblike misli, naravno i djela, koja onda ubrzo zatječemo osamljena i prazna, bez stvaralačke logike i bez ikakva oslonca u nama i u povijesti. Sve je previše lijepo i sve možemo učiniti s mnogo ukusa, ali s malo iskonske stvaralačke mašte. Ni korintski stup pun akantova lišća nije više dovoljno kićen i on hipertrofira u bastard kompozitna sloga. Takvom se čini i arhitektura današnjice, ne spominjući namjerno njezine vrlo glasne raznolike tendencije koje u vlastitoj nemoći silom žele uspostaviti svoj, odnosno naš stil. No, ne treba biti previše zabrinut. Iskoni našeg i sadašnjeg vremena nisu daleko, oni su čak bliže nego što mislimo, oni su u nama, priznali to sami sebi ili ne.

Francesco di Giorgio, Tvrđ idealnog grada, dr. pol. XV, st.

Djelo — kritika

Mi nemamo sustavne arhitektonske literature, a ni kritike koja bi pratila i sudjelovala u ostvarivanju, koja bi kreativno pridonosila težnjama prostornog stvaralaštva i koja bi umnogome mogla poticati njegovo etičko poslanje. Ona rijetka prava kritika koju pokatkad nalazimo u našem javnom životu nedostatna je za stvaranje osmišljene klime oko stvaralaštva, pa mu tako i ne može mnogo značiti. Nismo se dovoljno pitali zašto je tome tako, a trebali bismo načeti to pitanje. Mi nismo premala sredina za zajednički i djelotvorni život kritike i stvaralaštva, mi smo previše jalova sredina da bismo stvorili takvu kulturnu klimu. Ali naša sredina ne mora biti jalova, ako mi to nećemo i ako je svatko na svoj način svojim najboljim udjelom dograđuje. Arhitekti i kraj tako oskudna kritičkog djelovanja zaziru od kritike. Kome je ostalo da se njome ozbiljno bavi? Velika je većina arhitekata a priori protiv pisane riječi, ili nisu uz nju, a da nisu svjesni što ona znači i njima i zajedničkom stvaralaštvu.

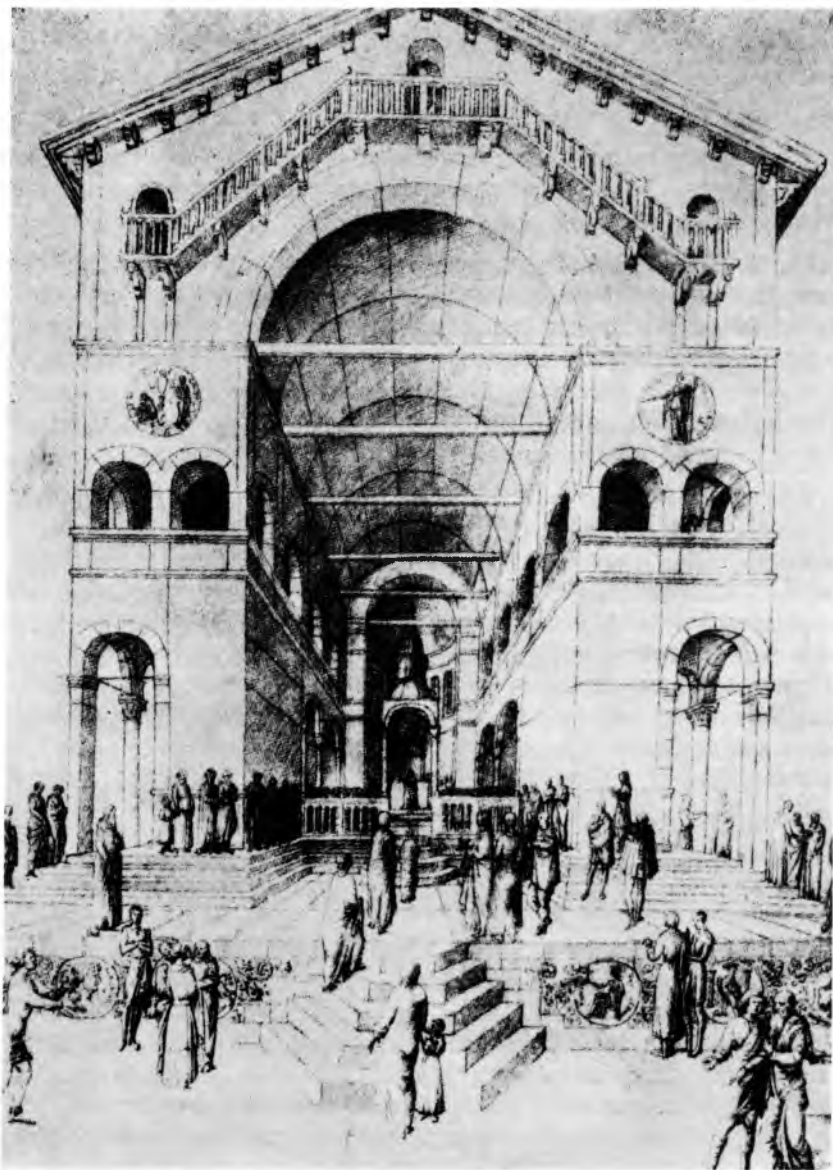
Kritika obavlja vrlo značajan i odgovoran posao, ali prije svega ona je društveni zadatak. Ona naravno pretpostavlja duhovne kriterije vrednovanja i bori se za visoko humane ciljeve, misli i djela. Kritika izaziva vrlo male i neznatne promjene, uočljive tek nakon dužeg vremena kada one izbiju kao markantan stav koji polagano, ali temeljito utječe na promjene u svijesti. Da bismo to uočili potrebno je obuhvatiti dulji vremenski segment, a ne zaostati na razini samo one perspektive koju ovaj čas vidimo. Zato kritika ima profetsku ulogu u razvoju stvaralaštva, kako god se to nekome činilo patetičnim. Ipak, trebat će još neko vrijeme i samoj kritici da se kani mnogih svojih formalizama i da se kao slobodna stvaralačka misao pojavi u suradnji sa simboličkim namjerama modernog umjetnika. Na kritici ostaje da pokaže društvenu važnost umjetničkog načina i izraza, da ga tumači i uvede u svijet svakidašnjeg realizma i da tom »realnom« svijetu pokaže da su njegove granice daleko od kvazirealne svakidašnjice i da su suvremenoj misli imanentni svi složeni problemi uvijek novog svijeta. Humanost umjetničke kritike ne može biti sporno pitanje. Kritika se u ime humanizma bori za prevladavanje tehnokracije i poplave tehnologije, te pridavanje isključivog vodstva tehnologiji koja ima veliku moć obmane. Arhitekti su toj obmani često vrlo skloni, jer se premalo pitaju odakle i zašto, a napredak i »suvremenost« bilo pod kojom parolom motto je njihova djelovanja. To je korak unatrag od najopćenitijeg načela arhitekture, a posebno načela moderne arhitekture kao humanističke discipline. Kritika i teorija pravilno usmjerene humanizmu i viziji novog vremena shvaćaju tehnologiju kao pomoć stvaralaštvu i ostvarivanju humanizma arhitekture. Na žalost tehnologija je prečesto ograničenje stvaranju, ali samo zbog pogrešnog stava stvaraoca. Arhitekti u ovom vremenu premalo teoretiziraju, to znači da premalo misle o biti onoga što rade, vodeći brigu o svim okolnim faktorima, postavljajući ih u prvi plan.

Ako arhitektonsko djelo i kritika misao ne budu živjeli zajedno i prožimali se u stvaralaštvu s istim ciljevima, bit će to veliki nedostatak arhitekture i ona će svakako izgubiti bitku s nametljivim i bezobzirnim vremenom koje često želi biti destruktivno u humanom smislu.

Estetika arhitekture

Sve se rjede pitamo za estetska dostignuća prostornih akcija, njihovih ostvarivanja i funkcioniranja. O svemu je više riječi u različitim analizama ili rijetkim kritikama, no o estetskom realitetu i njegovu širokom značenju u složenom građenju prostora. Teorija arhitekture ipak u velikoj mjeri uključuje estetiku kao jednu od suštinskih disciplina u mišljenju, razglabanju i ostvarivanju arhitektonskog djela. Estetika jest filozofska dis-

ciplina, ali o estetici arhitekture vrlo rijetko ima spomena, ili je pak on za teoriju arhitekture vrlo nedostatan i bitno manjkav. Estetika arhitekture brzo se rasplina u nizu arhitektonskih uvjetovanosti i složenosti prirode samog djela, pa mišljenju o njezinoj estetskoj pojavnosti ne ostaje više snage da se sustavnije i dublje određuje. Arhitektura je stvaralaštvo koje se svojim oblicima može izražavati i djelovati kao najsnažniji pokretač duha, a estetika je izvor i nosilac unutarnje snage tog izraza i tog djelovanja u životu. Nova arhitektura nosila je i novu estetiku, tumačenu još u vrijeme prodora moderne na načine možda ne uvijek danas prihvatljive, ali samosvojne i iskrene. No, suvremena ar-

Jacopo Bellini, Prkaz Djevice u hramu, oko 1440. g.

hitektura i njezina teorija arhivirale su estetska poimanja moderne kao povijest, a o suvremenom svjetonazoru kroz današnji prostor s estetskog stajališta, nema baš mnogo tumačenja. A mnogo toga u suvremenom nije uvijek jasno. Nije jasno, jer i autorima nije jasno, kad se već jasno ne znaju izraziti. No, pomodnost je nesmiljena, a površnost je prevladala našim životom, pa tako i stvaralaštvom. Za ozbiljnu estetsku analizu i razradu tu više nema mjesta. Međutim, promatrajući razvoj suvremene arhitekture uočava se potreba za novom dimenzijom estetike, za novim vidom estetskog promatranja na koji možda nismo navikli, naravno, poznavajući i uvažavajući sve postojeće arhitektonske istine i zakonitosti.

Estetika je imanentna arhitektonskom stvaralaštvu, no neestetski kriteriji kojima arhitektura nužno obiluje, opasnost su za pravilno promatranje i sagledavanje, te često odvede u područja izvan dosega i arhitekture i njezine estetike. A estetika je jedna od ključnih funkcija umjetničkog djela, pa i arhitekture. To je prožimanje istančanih pulsiranja duha u integralnom stvarnom svijetu primjereno realitetu savladavanja prostora. Povratno pak, savladavanje kao akcija donosi estetsku zasadu. Ova interakcija je uvjet svakom relevantnom arhitektonskom djelu.

Arhitektura je, osobito suvremena, ostala dosta nerazjašnjena s estetskog stanovišta. To nije čudno kad znamo da su se njome svi više bavili nego arhitekti. I u teorijskom pristupu arhitekturi uvijek je bilo mnogo banalnosti. Kako je arhitektura vrlo kompleksna i sadrži niz duhovnih i materijalnih raznorodnih poimanja, teško se uhvatiti u koštac s tim problemom, pa se najčešće ostaje na analizi njezine socijalne i funkcionalne ili konstruktivne pojavnosti, koje osamljene iz integralnog sklopa često prerastaju do banalnih tumačenja.

Pristup arhitekturi isključivo estetikom nije dostatan, ali pristup arhitekturi bez estetike potpuno je pogrešan. Estetika arhitekture unutar opće estetike umjetnosti potpuno je novo područje i u suvremenu gledanju zahtijeva drugačiji način mišljenja od naviknutog, isključivo estetskog. Ni prošlo stoljeće koje je otvorilo i objasnilo većinu fundamentalnih znanstvenih problema nije dublje zašlo u suštinu arhitektonske estetike, već je zastalo na općoj teoriji umjetnosti. Arhitektura teče svoj slijed, a sve oko nje uvijek je previše bilo angažirano oko njezine »svrhovite« pojavnosti, ne pitavši se za njezinu duboku estetsku pojavnost. Estetika kao filozofska disciplina uglavnom je i često na kriv način pristupala arhitekturi i bila uvijek time opterećena, pa je bila pomutnja i ograničenje umjetnosti građenja.

Odnosi unutar arhitekture, te odnosi arhitekture s čovjekom i njegovom poviješću, vrlo jasno pokazuju da čovjek svojim kompletnim habitusom živi u neposrednu odnosu s oblikovanim arhitekturom. A oblikovani prostor pokazuje i izražava specifičan umjetnički svijet u odnosu s čovjekom koji najdirektnije živi njegovu oblikovnu svakidašnjicu uvijek i u svakoj epohi stvaranu realnošću materije i imaginacijom duha. Zato arhitektonski prostor ne zastaruje, nego se uvijek nanovo oploduje, jer ga pomladuje čovjek. I zato grčki hram nije vrijedna ostavština, već najrealnija prisutnost koju svako vrijeme prima i izražava na svoj način. Upravo u pitanju zastarijevanja prostora estetika je izgubila kormilo i nije do sada bila još kadra objasniti tu specifičnu dimenziju arhitekture. To je slučaj i s drugim umjetnostima, ali je u arhitekturi ovo pitanje direktno i najočitiije. Jer realitet arhitektonskih oblika uvijek je rezultat projekcije prošlosti, zbilje sadašnjosti i moguće projekcije budućnosti. Humanitet ovisi o vrijednosti prostora, ali je istovremeno i prostor izraz humaniteta. Tako prostorno stvaralaštvo kao dio povijesti i budućnosti nosi oznaku najslobodnije moći čovjekove, oznaku naj snažnijeg duhovnog

izraza. Prostor, dakle, nije samo rezultat našeg vremena, nego on sam stvara svoje vrijeme koje se poklapa s našim.

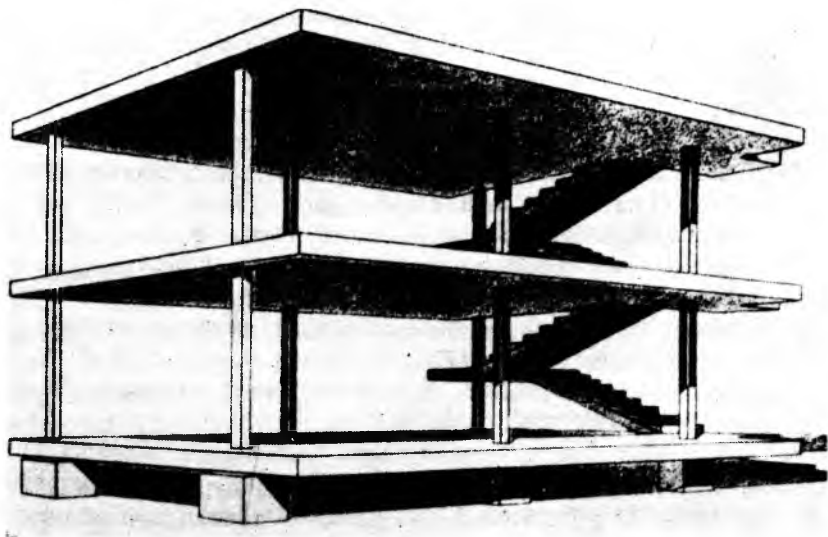
Arhitektura se rađa iz maglovitih zamisli nemirnog, lutajućeg i apstraktnog duha, ne završava se samo stvarnim oblikom, ne završava nikada i nigdje, jer joj je dano kao i svakoj pravoj umjetnosti, da ne zastarijeva, nego da se plodi uvijek novim odnosom s čovjekom i društvom. O nama, dakle, ovisi život njezinih složenih prostornih oblika.

Prostor naših misli

Arhitektura jest pitanje kulture i ona nosi kontekst povijesnog razvoja misli i stvaralaštva, otkriva svijet i prostore u njemu, ali otkriva i bezgranične prostore duha. Arhitektura se ne mora po sebi potvrđivati, ona svoju misiju i značenje u duhovnoj sferi čovjeka i društva mora samo javno i glasno afirmirati. Arhitektura ima višestruko i višeslojno poslanje prema pojedincu i u društvu; oblikovateljica je misli i duha kroz ostvarene životne prostore. A životni prostori postaju prostori naših misli, prostori cjelokupne svijesti i individua i zajednice. Ova dimenzija prostornog stvaralaštva nije neznana, ali je više nego nedovoljno isticana i teorijski objašnjavana. Arhitektura traži i usporedno inicira misao o sebi samoj i cijeloj konstelaciji događanja oko sebe, o kojim događanjima je ovisna i koje napokon sama gradi. Veze su uvijek uzajamne i čudno zapretene. O arhitekturi se misli i o njoj se ipak piše (?). Pisana riječ dio je, dakle, arhitekture i njezine svrhovite egzistencije. Jer pitamo se opravdano: na koji način djelo postoji, ako o njemu nema kritike?

No, ne smijemo zaboraviti da pisana riječ uz oblik ima snagu da izvojsi istinu za kojom se uvijek teži, samo i riječi i oblike treba razumjeti na način njima primjeren. I na kraju ipak ostaje istina da se raditi može jedino savjesno prema sebi i prema društvu s ljubavlju, tko je ima, da se čuje sve oko nas, ali ne da se i sve poslušno sluša. Ostaju tek djela, a pisana riječ to jest.

Ovo dulje izlaganje, naravno, nije iscrpljeno, ono samo želi uputiti na više posebnosti u životu arhitekture same u sebi, te o njezinu suživotu i isprepletenosti u svim porama

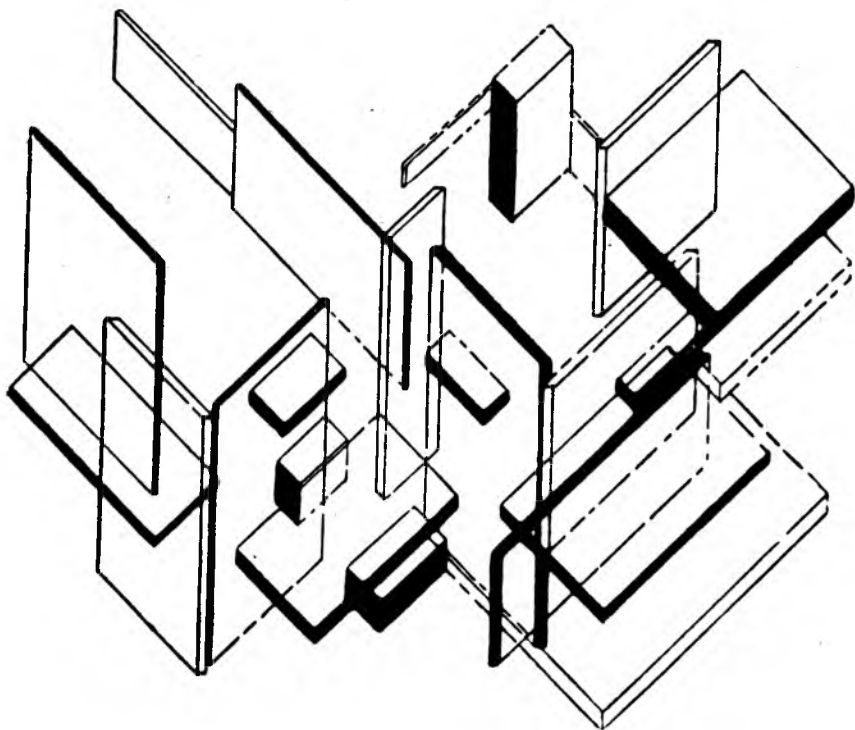

Le Corbusier, Armirano betonski skelet, sustav "Domino", oko 1915. g

stvaralaštva. Poznavanje, ili barem priznavanje posebnosti i složenosti arhitekture u sferi leksikografije vrlo je važno i ključno pitanje. Kao gotovo svugdje, i u našoj je leksikografiji pitanje arhitekture na marginalnu mjestu. Još uvijek se na žalost arhitektonsko stvaralaštvo promatra i tretira parcijalno u neprestanoj dvojnosti između tehnike i umjetnosti. To prizemno gledanje pogubno je za svaku prezentaciju i leksikografsku obradu arhitekture. Možda je i arhitektura, osobito njezina teorija najviše kriva za takvo stanje. Možda, jer nije do sada, barem kod nas uspjela pokazati funkcioniranje vlastitog integriteta, te širine svoga područja djelovanja i svoga uplitanja u civilizacijske i kulturološke tokove povijesti i društva. A arhitektura je povijesna dimenzija i nosi vlastitu povijesnost široko utkanu u povijesnost integralnog življenja. Razumjeti arhitekturu samo u najelementarnijim vidovima bila bi nužna pretpostavka i osnovnog obrazovanja. Danas ćemo na žalost rijetko naići na razumijevanje i kod najškolovanijih pojedinaca. A to razumijevanje individualno je pitanje intelektualca. Zašto svaki intelektualac raspravlja o književnosti, glazbi, filozofiji? O likovnim umjetnostima već je manje rasprava i pitanja, a o arhitekturi nema ni spomena. Lijenost intelekta nije rijedak slučaj i u odnosu prema arhitekturi ona se često drastično ispoljava. Enciklopedija je vrhunsko djelo uma i njen pravilan odnos prema arhitekturi ne bi smio doći u pitanje. Istina je da je teško dokučiti integritet arhitektonskog stvaralaštva, no to nije isprika za njezino marginalno i površno prihvaćanje u enciklopedijskim djelima koja predstavljaju intelektualni zbir pojava i stvari koje nas okružuju i onih u nama. Ne tražim ovdje poznavanje specifičnosti jednog predmeta, jer to se ne može i ne treba očekivati. Ali se pitam za osnovni intelektualni pristup složenom problemu arhitekture. A to znači slobodu mišljenja i mogućnost prihvaćanja onih složenosti kojima i nismo u potpunosti ovladali; dopustiti mogućnost problema i shvatiti njegovu moguću ozbiljnost i, dakako, važnost u slijedu povijesnoga građenja svijeta i svijesti čovjekove. Pitanje je, kako i na koji način istraživati i prezentirati sva pitanja arhitekture u egzaktnoj formi enciklopedijskog teksta; jer enciklopedija u prvom redu mora definirati pojam, tj. arhitekturu u svim njezinim vidovima, pa i različite njezine vidove posebno, ali kako to učiniti? O tom pitanju svakako treba razmisliti i tražiti najbolja rješenja. Očito je, da treba potražiti nove pristupe i nove metode obrade leksikografskih tekstova, i to za različite enciklopedije, to jest na različitim primjerenim razinama. To ujedno znači i traženje novih definicija. Da bi se to provodilo ili tek nastojalo, potreban je određen odnos prema tom predmetu i shvaćanju njegove složenosti, tim više, jer arhitektura zadire u mnoga raznorodna područja.

U više je naših enciklopedijskih izdanja na različitim razinama obrađivana arhitektura. Već i letimična analiza pokazat će više pitanja. Na primjer u *Likovnoj enciklopediji Jugoslavije* ne postoji natuknica »arhitektura«, jer ona je vjerojatno opći pojam. Međutim, u istoj enciklopediji postoji natuknica »arheologija« ili »etnologija«. Oba ova primjera uz definiciju pojma obrađuju nadalje razvoj disciplina i osnovne njihove značajke na našim prostorima. I arhitektura je mogla biti tako obrađena, te uz povijesni slijed njezina razvoja na našem tlu, moglo se još ukazati i na njezine teorijske dosege i probleme, te probleme tehničke naravi. Zašto se arhitektura svima čini tako poznatom, a upravo je ona posebno složen predmet? No, i arhitektonskih je pojmova vrlo malo i za ozbiljniji rad teško će nam poslužiti enciklopedija. Nije mi namjera cjelovita analiza problema, već samo iznosim primjer kao ozbiljnost problema za neki budući rad. U *Enciklopediji Jugoslavije* također nema natuknice »arhitektura«, pa ni njena razvojnog slijeda na jugoslavenskim prostorima. I opet postoje i »arheologija« i »etnologija« uz razjašnjenja općeg pojma i povijesnim razvojem ovih znanstvenih disciplina.

Drugo je pitanje kako i s kojih je sve vidova obrađena arhitektura. Kao opći pojam obrađena je prekratko tek u *Općoj enciklopediji* i *Leksikonu*, a više je prostora dobila u *Enciklopediji likovnih umjetnosti* i u *Tehničkoj enciklopediji*. Ovdje ona jest obrađena dosta opširno uz povijesni razvoj, no nigdje kasnije nije obrađivana u nizu svojih važnih segmenata. Shvatiti arhitekturu integralno, te je razlučivati u mnoge njezine posebne vidove vrlo je teško, jer i granice njezina doseg a nisu uvijek jasne. Arhitekturu, naime, promatramo pravilno kao društvenu disciplinu, umjetničku, tehničku, stilsku, i kao niz nazivlja (tehničkog, umjetničkog, itd.), pojmova te konačno personalnu enciklopediju. U našim izdanjima naći ćemo premalo arhitektonskih pojmova, tehničkih, stilskih, povijesnih, umjetničkih itd., i to sve vrlo nepovezano. A personalni dio nalazimo ionako, također često nedostatno, u općim i biografskim izdanjima.

Theo van Doesburg, Odnos vertikalnih i horizontalnih površina, oko 1920. g.

Za obradu arhitekture u našim enciklopedijama teško je, pa i nemoguće dati gotove recepte, no nužan bi uvjet bio da arhitekturu uređuju, bez obzira na vrstu izdanja, detaljnije ili kraće, oni koji se posebno njome bave u svoj njezinoj složenosti. Nemoguće je da se netko bavi i da ga zanimaju samo povijesni stilovi, ili samo tehnika građenja, sociologija, umjetničko pokazivanje ili slično, jer tada ćemo raditi i opet parcijalno, a protiv toga ovdje govorim. Naše su enciklopedije što se arhitekture tiče upravo u takvom stanju. No, Leksikografski zavod i nadalje će raditi enciklopedije, pa se nadamo da za ono što još nismo učinili ima vremena u budućem radu. Svakako, *Opća enciklopedija* bi na primjer, morala imati više natuknica o arhitekturi, ali i više obrađenih osoba, biografija i djela arhitekata. U *Jugoslavici* to je još očitiji nedostatak.

Sva ova dobronamjerna kritika želi tek upozoriti na probleme jednog posebnog, ali vrlo širokog područja koje se može rješavati sustavno u budućem radu.

Upravo zbog raznorodnosti i sveobuhvatnosti arhitekture kao stvaralačke discipline, te njezina parcijalnog prezentiranja u mnogim enciklopedijskim izdanjima i na nekoliko različitih razina, postavio bih pitanje, a i dotaknuo problem izdavanja posebne knjige arhitektonske enciklopedije ili barem leksikona. Više je arhitektonskih leksikona znano, no nisam naišao na knjigu koja bi objedinila i obrađivala problem arhitekture u punom njezinom integritetu za koji se zalažem. Gotovo uvijek kod njih je uočljiva težnja ka interpretaciji graditeljstva kao umjetnosti, pa nedostaje bitna tehnička komponenta kao materijalna graditeljica te umjetnosti. U ediciji za koju bih se založio arhitektura bi morala biti obrađena cjelovito, tj. u svim svojim vidovima: povijesnim, društvenim, estetskim, etičkim, umjetničkim i tehničkim. Ona bi bila i značajan doseg naše stvaralačke svijesti i doprinos kulturnom fundusu naroda. Ispunili bismo tako i dug prema bogatoj djelatnosti i dosezima arhitekture koja kroz našu povijest do današnjeg vremena u nas ima vrlo bogatu tradiciju i mnoštvo vrijednih ostvarenja. Vratili bismo tako dug značajnom i širokom stvaralačkom djelovanju koje je upravo zbog svoje svakodnevne prenaočnosti nepravедno i možda zbog nedovoljnog znanja i osjećanja uporno zanemarivano.

PROBLEMS INVOLVED IN THE TREATMENT OF ARCHITECTURE IN ENCYCLOPAEDIAS OF THE LEXICOGRAPHIC INSTITUTE

SUMMARY. Architecture is something that is so common to our everyday experience that serious thought about it is often absent from the consideration of the culture of which it is a part. In the creative sense the desire has always been present to consider architecture not just as form but as the whole complex of processes that embody integral life. The consideration of architecture as a creative cultural achievement within the humanistic disciplines is an exclusively culturological phenomenon. The complex development and changes of architecture are embedded in the complexity of historical development.

This paper is an attempt to show, through selected details, certain special qualities of architecture as such and as penetrating into the very pores of creativity. Recognition or at least admission of what is special and complex in architecture in the lexicographical sphere is an important and key question. In our lexicography, as almost everywhere else, architecture takes a marginal position. Unfortunately it is still the case that architectural creation is considered and treated partially, with technique and art being kept separate.

The problem is how to research into and present architectural questions in an exact way in an encyclopaedia. Encyclopaedias must in the first place define their concepts, in this case architecture in all of its aspects, the varied aspects being separately treated. Obviously a new approach and new methods of treating lexicographic texts are needed for various encyclopaedias, which means on varied levels. This involves seeking for new definitions. In order to achieve, or at least attempt this, a certain approach to the subject is needed and an understanding of its complexity, the more so because architecture is involved in many dissimilar fields.

It is difficult, even impossible, to provide and fast rules for our encyclopaedias, but the first and essential step would be to ensure that no matter what kind of edition is involved the architectural editor is someone who understands architecture in all its complexity.

It is our hope that this well intended criticism will serve to highlight a special but very wide field which may be more systematically treated in future work.